

ENGELLERİ ORTADAN KALDIRAN ENGELLİ GİRİŞİMCİLİĞİ: İLHAM VEREN BİR ENGELLİ GİRİŞİMCİ ÖRNEĞİ “HALUKCEREZ.COM”¹

Doç. Dr. Ebru ERTÜRK²

Doç. Dr. Meral ERDİRENÇELEBİ³

ÖZ

Dünya nüfusunun yaklaşık %10'unu Türkiye nüfusunun yaklaşık %12'sini oluşturan engelliler önemli bir orana sahiptir. Engelliler dünyada her ne kadar kanunlar önünde eşit haklara sahip olsa da, uygulamada haklarını diğer bireylerle eşit şekilde kullanamamaktadır. Bütün bireylerin sahip olduğu temel haklara erişimde engellilerin çeşitli sorunlar yaşadığı görülmektedir. Engelli bireyler istihdam konusunda geçmişten bugüne değin sorunlarla karşılaşmıştır. Hâlbuki engellilerin ekonomik ve toplumsal yaşam içinde var olabilmelerinin en önemli yollarından birisi istihdam edilmeleridir. Engelli bireylerin çalışma yaşamına dahil olmaları yaşam kalitelerini artırmakta ve üretken olmalarını sağlamaktadır. Girişimcilik engelli bireylerin ekonomik hayata katılımını sağlamanın bir yolu olarak öne çıkmaktadır. Ancak engelli bireyler bu süreçte kendilerini girişimciliğe iten ve çeken pek çok faktörle karşı karşıya kalmaktadır. Girişimcilik, bu bağlamda engelli bireylerin çalışma yaşamına katılmalarının önündeki engelleri ortadan kaldırabilmektedir. Kendi girişimlerini kurmaları engelli girişimcilere esnek çalışma saatleri ve uygun çalışma temposu da sunmaktadır. Engelli girişimciliği, engelli bireylerin sosyal dışlanma ve yoksulluk gibi sorunları aşmaları açısından da son derece önemli bir imkan sağlamaktadır. Engelli bireylerin girişimcilik vasıtasıyla iş gücüne katılmaları, ekonomik ve toplumsal yaşama katılmalarının yanı sıra ülke ekonomisi için de oldukça önemlidir. Bu nedenle engelli bireylerin girişimcilik süreçlerinde karşılaştığı engellerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Engelli bireyler girişimcilik faaliyetleri ile sadece kendi yaşam şartlarını iyileştirmekle kalmamakta; diğer engelli bireyler için istihdam olanakları sağlayabilmektedir. Toplumsal kalkınma ancak toplumu oluşturan tüm kesimlerin girişimcilik faaliyetlerini gerçekleştirebilecek imkânlarla kavuşmasıyla mümkün olabilecektir. Bu bağlamda bu çalışmada engelli bireyleri girişimciliğe iten ve çeken faktörler incelenmiş ve engelli bireylere bir rol model olarak “halukcerez.com” örneği sunulmuştur. “Engel Tanımayan Lezzetler” sloganıyla çerez satışı yapan bir işletme kuran engelli girişimci “Haluk Tokat” ilham veren başarı öyküsüyle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, Girişimcilik, Engelli Girişimciliği.

Jel Kodları: L26, C12.

¹ Bu makale 7-10 Kasım 2023 tarihinde düzenlenen 9. International EMI Entrepreneurship & Social Sciences Kongresi'nde sunulan özet bildirinin tam metin olarak geliştirilmiş halidir.

² Doç.Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, UBF, ebruerturk@erbakan.edu.tr, (ORCID: 0000-0002-5256-2203)

³ Doç.Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, UBF, merdirencelebi@erbakan.edu.tr, (ORCID: 0000-0002-7705-6067)

DISABLED ENTREPRENEURSHIP THAT ELIMINATES OBSTACLES: AN INSPIRING EXAMPLE OF A DISABLED ENTREPRENEUR “HALUKCEREZ.COM”

ABSTRACT

Disabled people constitute a significant proportion, making up approximately 10% of the world's population and approximately 12% of Turkey's population. Although disabled people have equal rights under the law in the world, in practice they cannot exercise their rights equally with other individuals. It is seen that disabled people experience various problems in accessing the fundamental rights that all individuals have. Disabled individuals have encountered problems in employment from past to present. However, one of the most important ways for disabled people to exist in economic and social life is to be employed. Inclusion of disabled individuals in working life increases their quality of life and enables them to be productive. Entrepreneurship stands out as a way to ensure the participation of disabled individuals in economic life. However, disabled individuals face many factors that push and pull them towards entrepreneurship in this process. In this context, entrepreneurship can eliminate the obstacles that prevent disabled individuals from participating in working life. Establishing their own enterprises also offers disabled entrepreneurs flexible working hours and a suitable working pace. Disabled entrepreneurship also provides an extremely important opportunity for disabled individuals to overcome problems such as social exclusion and poverty. The participation of disabled individuals in the workforce through entrepreneurship is very important for the country's economy as well as their participation in economic and social life. For this reason, the obstacles faced by disabled individuals in their entrepreneurship processes need to be eliminated. Disabled individuals not only improve their own living conditions through entrepreneurial activities, but also provide employment opportunities for other disabled individuals. Social development will only be possible if all segments of the society have the opportunity to carry out entrepreneurial activities. In this context, in this study, the factors that push and attract disabled individuals to entrepreneurship are examined and the example of "halukceres.com" is presented as a role model for disabled individuals. Disabled entrepreneur "Haluk Tokat", who founded a business selling cookies with the slogan "Flavours Without Barriers", was discussed with his inspiring success story.

Keywords: Disability, Entrepreneurship, Disabled Entrepreneurship.

Jel Codes: L26, C12.

GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, bir milyardan fazla insan, yani dünya nüfusunun yaklaşık %15'i, körlük ve görme bozukluğu, sağırılık ve işitme kaybı, zihinsel engellilik ve hareket kabiliyeti bozukluğu dahil olmak üzere bir tür engelliğe sahiptir (Mota, Marques ve Sacramento, 2020: 322). Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (2016) göre ise engelli olarak tanımlananların yaklaşık %80'i çalışma çağındadır. Üstelik bu engelli nüfusunun büyük çoğunluğunun ileri eğitim veya kariyer fırsatlarına erişiminin olmaması, sosyal, ekonomik ve politik faaliyetlerden dışlanmasıyla sonuçlanmaktadır (Hsieh, Molina ve Weng, 2019: 762). Halbuki bu bireylerin topluma kazandırılması gerekmektedir. Bu nedenle engelli bireyler, toplumdan soyutlanmış olarak algılanmış ve sosyal, ekonomik olarak marjinalleştirilmişlerdir (Anderson ve Galloway, 2012).

Engelliler dünyada her ne kadar kanunlar önünde eşit haklara sahip olsa da, uygulamada haklarını diğer bireylerle eşit şekilde kullanamamaktadır. Bütün bireylerin sahip olduğu temel haklara

erişimde engellilerin çeşitli sorunlar yaşadığı görülmektedir (Yenipazarlı, Çondur ve Cömertler, 2020:79).Engelli insanların çoğunluğunun yoksulluk içinde yaşadığı göz önüne alındığında, Birleşmiş Milletler (BM), sürdürülebilir kalkınmaya yönelik 2030 gündeminde engelliliği son derece önemli bir konu olarak tanımlamaktadır. Bu gündem, “gençler ve engelliler de dahil olmak üzere tüm kadınlar ve erkekler için tam ve üretken istihdam, insana yakışır iş ve eşit değerde işe eşit ücret” sağlanması hedefini ortaya koymuştur (Mota vd., 2020: 322).

Girişimciliğin amaçları arasında toplumların sosyo-ekonomik gelişimine destek olmak yer almaktadır. Böylece toplumsal değer yaratılır. Nitekim girişimcilik faaliyeti işgücü piyasasındaki özellikle korunmasız gruplar arasında yürütüldüğünde, bu değerın çoğaltıcı etkisi genel olarak toplumda ve özel olarak da engelli bireyler için açıkça ortaya çıkmaktadır. Örneğin Avrupa düzeyinde işsizliğin azaltılmasına ilişkin 1997 yılında yapılan Lüksemburg Zirvesi’nden bu yana, Avrupa İstihdam Stratejisi, üye devletlerin istihdam politikalarına rehberlik etmede önemli bir rol oynamıştır. Şu anda bu girişim, Avrupa 2020 büyüme stratejisinin bir parçası olarak rol almaktadır. Bu programın uygulanması kapsamında İspanya örneğinde işsizlikle mücadele veya istihdamı teşvik etmek amacıyla mevcut üretim sisteminin gerektirdiği esnekliği, kaliteli iş güvencesiyle birleştiren stratejilere dayanan çeşitli girişimler gerçekleştirilmiştir. Bu özellikle engelli bireyler gibi işgücü piyasasındaki hassas gruplar için önem taşımaktadır (García ve Capitán, 2021: 1).

Ülkemizde, engelli istihdam politikalarının tarihçesi 1970’e kadar uzanmaktadır. Ülkemizde engelli birey istihdam politikası kota ve kota/ceza sistemine dayanmaktadır. Gerek özel gerekse kamu kurumlarında engelli bireylerin istihdam edilebilmeleri için çeşitli yükümlülükler getirilmiştir. Bu kapsamda 1971’de yürürlüğe konulan 1475 sayılı İş Kanunu, işverenlere %2 oranında engelli işçi çalıştırma yükümlülüğünü getirmiştir. 1997 yılında yürürlüğe konulan 572 sayılı KHK ile bu oran %3’e yükseltilmiştir. Sonrasında yapılan yeni bir düzenle ile de bu oran kamu kurumları için %4 olmuştur. İş Kanunu uyarınca özel sektör işverenleri için engelli birey istihdam etmeme durumunda cezai yaptırım söz konusudur. Ülkemizde engelli işçi istihdamına ilişkin iş ve işlemler Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. Ülkemizde engelli erkek nüfusun % 35,4’ü; engelli kadın nüfusunun ise sadece % 12,5’i istihdam edilmektedir (https://www.aile.gov.tr/media/135432/eyhgm_istatistik_bulteni_nisan_23.pdf).

2019 Aralık ayı itibariyle başlayan COVID-19 salgını, 2008-2014 arasında Dünya genelinde hissedilen ekonomik krizin ardından daha büyük ekonomik krize dönüşmüştür. Bu kriz, engelli grubun zaten istikrarsız olan istihdam durumunu daha da kötüleştirmiştir. Bu bağlamda engellilerin girişimciliği, onların özerkliğini teşvik eden kapsayıcı kamu politikaları doğrultusunda işgücü ve sosyal katılım için bir fırsat temsil edebilir (Jones ve Latreille, 2011).

Oysaki engelli bireyler daha düşük gelire ve daha düşük hane net değerine sahip olma eğilimindedir. Engellilikle ilgili önceki çalışmalar iş deneyimi ve eğitim gibi temel insan sermayesi

değişkenlerinin ortalama düzeylerinin, kısmen eğitim fırsatlarına eşit olmayan erişim nedeniyle engelli kişiler arasında sürekli olarak daha düşük olduğunu göstermiştir (Uddin ve Jamil, 2015: 76). Maalesef yaşanan dijital dönüşüm sürecinde de bilgi açığı olan engelli bireylerin ekonomik faaliyetlerden dışlanmaları artarak sürmektedir.

Öte yandan girişimcilik konusunda akademik çalışmalar artarak devam etmesine rağmen engelli girişimciliğini konu alan sınırlı çalışma mevcuttur (García ve Capitán, 2021; Maritz ve Laferriere, 2016; Drakopoulou-Dodd, 2015; Aköğretmen ve Orhan, 2020; Suguna ve Rasika, 2021). Bu çalışma ile Türkiye’de engelli girişimciliği çeken ve iten nedenlere yer verilerek Haluk Tokat örnek başarılı engelli girişimci olarak konu edilmiştir.

1. ENGELLİ BİREY VE GİRİŞİMCİLİK: ENGELLİ GİRİŞİMCİLİĞİ

Engellilik, ağırlıklı olarak bireylerin etkileşimlerini ve aktivitelerini etkileyen ve diğer insanlarla birlikte topluma etkili ve eşit katılımlarını engelleyen her türlü kalıcı fiziksel, zihinsel, entelektüel veya duyuşsal bozukluk olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, engelliliği, engelli bireylerin topluma dinamik ve maksimum katılımını engelleyen sosyal, çevresel, davranışsal engellerin bir sonucu olarak görmekte ve engelli kişilerin ihtiyaçlarını, isteklerini karşılamak ve yeteneklerini gerçekleştirmek için toplum ile hükümetin rol ve sorumluluklarını vurgulamaktadır (Bagheri ve Abbariki, 2017: 76).

Bazı makalelerde engellilik tanımı yapılmış olsa da birçoğunda belirtilmek yerine ima edilmektedir. Bu, "günlük aktivitelerde sürekli bir kısıtlamayla sonuçlanan" bir tür bozulmanın kendisi olarak görülebilir. Geçici veya kalıcı olsun, sakatlığın bir sonucu olarak engellilik, “beden ile sosyal çevre arasındaki uyum eksikliğinden kaynaklanan bir dezavantaj” olarak görülmektedir (Klangboonkrong ve Baines, 2022: 430).

Dünya Sağlık Örgütü 'engelliliği' üç türü kapsayan genel bir terim olarak tanımlamaktadır: engellilik, aktivite kısıtlılığı ve katılım kısıtlaması. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre 'bozukluk, bir vücut işlevinde veya yapısında meydana gelen bir sorun; aktivite sınırlaması, bireyin bir görevi veya eylemi gerçekleştirirken karşılaştığı zorluk; katılım kısıtlaması ise bireyin yaşam durumlarına katılımında yaşadığı bir sorundur (Anderson ve Galloway, 2012: 94).

Engellilik türleri ve düzeylerindeki büyük çeşitliliğin yanı sıra, engelliliğin kalıcı olabileceği veya yalnızca belirli bir süre için sınırlı olabileceği de kabul edilmektedir (Maritz ve Laferriere, 2016:46). Engelli birey, toplumun diğer üyeleriyle eşit düzeyde etkinliklere katılmasını engelleyen fiziksel, kültürel veya sosyal engellere yol açabilen fiziksel, zihinsel veya duyuşsal engeli olan kişi olarak tanımlanmaktadır (Maziriri ve Madinga, 2016:2). Engelli bireyler uzun süre iş bulamamakta; dünyanın her yerinde iş yerinin çeşitli zorluklarıyla, engelleriyle ve kısıtlamalarıyla mücadele etmektedir (Bagheri ve Abbariki, 2017: 76). Engelli bireyler istihdam konusunda geçmişten bugüne

değın sorunlarla karşılaşmıştır (Orhan ve Uysal, 2019:271). Oysaki engelli bireylerin ekonomik ve toplumsal yaşama katılmalarının en iyi yollarından biri istihdam edilmeleridir (Kanyılmaz-Polat, 2020:869). Engelli bireylerin çalışma yaşamına dâhil olmaları yaşam kalitelerini artırmakta ve üretken olmalarını sağlamaktadır (Korkmaz, 2023:64). Girişimcilik bu bağlamda engelli bireyler için bu engelleri aşma noktasında bir fırsat olarak görülebilir.

Durak (2021: 33-34) engelli girişimciliğini “engelli bireylerin kendilerine kazanç sağlamak ve toplumun bir parçası olabilmek amacıyla kendi işlerini kurma ve yürütme süreci” olarak; engelli girişimciyi ise “bir fırsattan yararlanmak ve kazanç sağlamak amacıyla, herhangi bir sebeple zihinsel, bedensel, ruhsal, duyuusal veya sosyal yeteneklerindeki kısıtı/kısıtları girişimcilik ruhu ile aşıp, cesaret göstererek risk alan, mal veya hizmet üretimi için faaliyette bulunan kişi” şeklinde tanımlamıştır.

Girişimcilik engelli bireylerin ekonomik hayata katılımını sağlamannın bir yolu olarak öne çıkmaktadır. Ancak engelli bireyler bu süreçte kendilerini girişimciliğe iten ve çeken pek çok faktörle karşı karşıya kalmaktadır. Girişimcilik, bu bağlamda engelli bireylerin çalışma yaşamına katılmalarının önündeki engelleri ortadan kaldıracılabilmektedir. Kendi girişimlerini kurmaları engelli girişimcilere esnek çalışma saatleri ve uygun çalışma temposu da sunmaktadır. Engelli girişimciliği, engelli bireylerin sosyal dışlanma ve yoksulluk gibi sorunları aşmaları açısından da son derece önemli bir imkan sağlamaktadır (Ekinci, 2022:128). Engelli bireylerin girişimcilik vasıtasıyla iş gücüne katılmaları, ekonomik ve toplumsal yaşama katılmalarının yanı sıra ülke ekonomisi için de oldukça önemlidir (Genç ve Çat, 2013:363, 371; Ekinci, 2022:131; Durak, 2021:1-2). Engelli bireyler girişimcilik faaliyetleri ile sadece kendi yaşam şartlarını iyileştirmekle kalmamakta diğer engelli bireyler için istihdam olanakları sağlayabilmektedir. Toplumsal kalkınma ancak toplumu oluşturan tüm kesimlerin girişimcilik faaliyetlerini gerçekleştirebilecek imkânlarla kavuşmasıyla mümkün olabilecektir (Durak, 2021:34)

Molyneux, Holland ve Winstanley (2022) ise çalışmalarında girişimciliğin engelli bireylere; için nasıl, ne zaman, nerede ve kiminle gerçekleşeceğini kontrol etme esnekliği, fiziksel ve zihinsel refah için dinlenme ve temponun dikkate alınması ve bu şekilde iş/sağlık dengesinin sağlanması, bireyin güçlü yönlerine odaklanması, ekonomik bağımsızlık kazanma, yenilikçi ürün ve hizmetler sunma ve aynı zamanda kendi gibi engelli bireylere istihdam sağlama ve onları toplumsal yaşama kazandırma gibi faydalar sağladığını belirtmişlerdir.

Engelliler için girişimciliğe ve serbest meslek sahibi olmaya geçiş, çekme ve itme faktörlerinin bir kombinasyonu olarak algılanabilir (Darcy, Collins ve Stronach, 2020).

2. ENGELLİ BİREYLERİ GİRİŞİMCİLİĞE ÇEKEN FAKTÖRLER

Engelli bireyler dünyada ekonomik açıdan en dezavantajlı kişiler arasındadır. Girişimcilik onlara ekonomik dezavantajların üstesinden gelme, aile içinde ve sosyal düzeyde güçlenme fırsatı

sağlamaktadır. Bu ekonomik özgürlük, kendi kararlarını vermelerine, ekonomik durumlarını iyileştirmelerine ve toplum yaşamına tam olarak katılmalarına da olanak tanımaktadır (Dhar ve Farzana, 2017a: 107). Girişimcilik çoğu zaman engelli bireylerin ekonomik dışlanmanın üstesinden gelmelerini sağlayacak bir araç olarak görülmektedir. Bu bağlamda ekonomik bir faaliyet olarak girişimciliğin dezavantajlı gruplar arasında servet yaratma olanağı sunabileceği belirtilmektedir (Dhar ve Farzana, 2017b: 74). Engelli bireyleri girişimciliğe çeken bu anlamda motive eden ve cesaretlendiren faktörler arasında aşağıdaki başlıklar önem taşımaktadır.

2.1. Esnek Çalışma Saatleri

Kendi işinin sahibi olmak engelli kişilere, sık sık tıbbi bakıma, esnek çalışma saatlerine, erişilebilir çalışma alanına ve diğer özel hususlara ihtiyaç duyanlar için gerekli olan esnekliği sağlamaktadır. İş kurmanın nedenleri ne olursa olsun, bu topluluktaki serbest meslek oranlarının yüksek olması, engelli kişilerin kendi işlerini kurmayı düşündüklerinde onlara bu süreçte yardımcı olacak uygun desteğin mevcut olmasını gerektirmektedir (Cooney, 2008: 119). Esnek çalışma saatleri; iş temposu, iş yeri açısından iş-yaşam dengesi ve engellilik durumları arasında daha iyi bir uyum sağlama olanağı sunmaktadır (Dhar ve Farzana, 2017a: 105).

2.2. Dijital Dönüşüm

Bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte engellilerin evden çalışma imkânı elde ettikleri görülmektedir. Dijital dönüşümün yeni teknolojileri ve internet tabanlı sanal işletmeleri desteklemesi engellilerin girişim kurma fırsatlarını artırmıştır. İnternet ve dijital platformların sunduğu avantajlar engellilerin hem bilgiye kolay erişimini ve hem de engellerinden sıyrılarak daha esnek bir şekilde daha rahat satış yapmalarını ve girişimcilik faaliyetlerine girmelerini kolaylaştırmıştır (Aköğretmen ve Orhan, 2020: 247).

2.3. Başarma İhtiyacı

Engellilerle ilgili kalıp yargılar işverenlerin algısını da olumsuz etkileyerek istihdam olanaklarını azaltmaktadır (Uddin ve Jamil, 2015: 73). Ayrımcılık deneyimleri engelli bireylerin zorluklarla mücadele etme becerisini; bu sayede de iş hayatında başarılı olma yeteneklerini de geliştirmektedir (Darcy vd., 2020). Düzenli bir sistemde kalıcı bir istihdamla barınma konusunda "daha az umutları" ve engelli bireylerin bu süreçte karşılaştıkları şüpheli görüşler ve olumsuz deneyimler, bazı durumlarda girişimciliği çıkış yolu olarak görmelerine yol açmaktadır. Toplumla ve kendi yetenekleriyle ilgili aşırı zorluklara erken aşamada maruz kalmak, alternatif çözümler üretebilecek güçlü mekanizmalar geliştirmelerine katkıda bulunmaktadır. Engelli bireylerin girişimci

olma nedenleri arasında, zorlu çalışma ortamı, kültürel uyumsuzluk, ulaşım, kişisel yardım ihtiyacı ve yorgunluk gibi erişimle ilgili engellerden özgürleşme arzusu olduğu görülmektedir. Ayrıca engelli girişimciler, diğer fiziksel engelli bireyleri çalışan olarak işe almayı önermektedir. Benzer şekilde girişimciler de işlerini yürütürken insan odaklı yaklaşıma değer vermektedirler (Saxena ve Pandya, 2018: 5,15).

Engelli bireylerin girişimciliğe yönelmesinin temelinde evde ve işte kendi kararlarını verme özgürlüğü sunması yatmaktadır. Girişimcilik sayesinde engelli bireyler hayatta kalmak ve geçimlerini sağlamak için artık tamamen başkalarına bağımlı olmalarına gerek olmadığını düşünmekte; bağımsız ekonomik aktörler haline gelmekte, toplumda özgüven ve saygı kazanmaktadırlar (Dhar ve Farzana, 2017a: 107).

3. ENGELLİ BİREYLERİ GİRİŞİMCİLİKTE İTEN FAKTÖRLER

Engelli bireylerin girişimciliğe cesaret edememesi ya da girişimcilik süreçlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının temel nedenleri arasında aşağıdaki başlıklar önem taşımaktadır.

3.1. Ayrımcılık ve Önyargılar

Engelli bireylere yönelik ayrımcılık, toplumun üstesinden gelemediği en kötü sosyal damgalardan biridir. Engelli bireylere yönelik ayrımcılık, olumsuz tutumlar, bilgi ve farkındalık eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Engelli olmayan kişilerin genellikle engelli bireyler hakkında olumsuz izlenimlere sahip oldukları ve onları küçümsedikleri görülmektedir (Maziriri ve Madinga, 2016: 3). İşveren ayrımcılığı yaşayan engelli çalışanlar, anlamlı bir iş bulmakta büyük zorluklarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Engelli bireyler sıklıkla niteliklerinin tanınmaması nedeniyle becerileri ile kendilerine sunulan işgücü piyasası fırsatları arasında bir uyumsuzlukla karşılaşmaktadırlar. Üstelik niteliklerinin tanınması, uzmanlık alanlarında bir iş garantisi de vermemektedir. Sonuç olarak bu bireyler kendi işlerini kurmaktan başka seçeneklerinin olmadığını düşünmektedirler (Darcy vd., 2020).

3.2. Sermaye Yetersizliği

Genel anlamda tüm girişimcilerin karşılaştıkları gibi engelli girişimcilerin de karşılaştıkları en temel engel sermaye eksikliğidir. Sermayeye erişim eksikliği, kredi programlarının ve finansal sistem kısıtlamalarının, potansiyel girişimciler tarafından gelişmekte olan ekonomilerde ticari inovasyon ve başarının önündeki ana engeller olarak görülmektedir. Engelli bireyler sıklıkla sınırlı kişisel finansal kaynaklar (tasarruflar, ev sahibi olma) nedeniyle yeni kurulan girişimlerin finansmanında zorluklarla karşılaşmaktadır; bu da kısmen yetersiz eğitim, düşük istihdam oranları ve engelli çalışanların düşük ücretli mesleklerde yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır. Uzun vadeli yardımların alınmasından

sonra zayıf kredi notu; bankaların ilgisizliği/ayrımcılığı; hibe ve kredi kaynaklarına ilişkin erişilebilir bilgi eksikliği söz konusu olabilmektedir (Maziriri ve Madinga, 2016: 3).

Engelli bireylere yönelik mali destek, kredi, sübvansiyonlu kredi ve vergi muafiyeti şeklinde olabilir. Engelli girişimcilerin çeşitli fon kaynakları konusunda bilgilendirilmesi gerekmektedir. Engelli kişiler daha esnek bir temelde faaliyet göstermektedir. Ancak finans kurumlarının çalışma saatleri ve günler açısından yapılandırılmış bir çalışma modeli vardır. Ayrıca engellilikten dolayı ayrımcılık da olabilmektedir. Bu nedenle daha esnek çalışma saatlerinin sağlanmasına ve finansman kuruluşlarının engelli girişimcilerin ihtiyaçlarına duyarlı hale getirilmesine ihtiyaç vardır (Uddin ve Jamil, 2015: 76).

3.3. Tecrübe Eksikliği

Bilgi, deneyim ve sosyal ağ eksikliği diğerlerine kıyasla engelli bireyler için yaygın olan diğer engellerdir (Dhar ve Farzana, 2017b: 75). Engelliler eğitime ve istihdama erişimde zorluklarla karşılaşmakta ve bunun sonucunda arzu edilen girişimcilik becerilerini geliştirme fırsatı bulamamaktadır. Girişimcilik becerilerinin kazanılmasının desteklenmesi bu deneyim eksikliğinin giderilmesine yardımcı olabilir. Engelli bireylerin iş fırsatının belirlenmesi, iş planının yazılması, ürün/hizmet geliştirilmesi, müşterilerle ilişkiler, mali yönetim ve personel istihdamı gibi iş konularında eğitilmesi başarı şanslarını artıracaktır (Uddin ve Jamil, 2015: 76).

3.4. Özgüven ve Motivasyon Eksikliği

Engelli girişimcilerin çoğunun özgüveni ve öz motivasyonu düşüktür. Engelli bireyler aynı zamanda ticari girişimlerin başarısını sürdürme konusunda güven eksikliği ve istek sorunuyla da karşı karşıyadır (bin Muhammad Sabri, Rashid ve binti Nadzri, 2023: 815).

Engellilere yönelik farkındalık eğitimleri, engelli girişimcilerin özgüven eksikliğinden kaynaklanan, girişimciliğin önündeki engelleri ortadan kaldırmak için kullanılabilir. Girişimcilik farkındalık ölçüsü, engellilere yönelik bir kariyer seçeneği olarak girişimcilik bilgisini artırmaya yönelik programları ifade etmektedir. Düzenlemeyle ilgili kurumlar, devlet daireleri, bankalar ve engelli girişimcinin etkileşimde bulunduğu diğer kurumlar duyarlı olmalıdır. Bu, engelli girişimcilerle aradaki boşlukların kapatılmasıyla sonuçlanacaktır. Ayrıca yeni kurulan işletmeleri hedef alan odaklanmış bir güven inşası, engelli girişimcilerin karşılaştığı güven eksikliği engelini ortadan kaldırabilir (Uddin ve Jamil, 2015: 76).

3.5. Eğitim Eksikliği

Engelli bireyler genellikle uzman işletme yönetimi, hukuki ve mali uzmanlıktan yoksundur; ilgili eğitim ve istihdam deneyiminin sınırlı olması nedeniyle kendilerini dezavantajlı

hissedebilmektedir (Maziriri ve Madinga, 2016:4). Çeşitli kurumlarca girişimcilere sunulan eğitim ve danışmanlık hizmetleri genellikle sadece fiziksel olarak tamamen sağlıklı kişilerin erişimine açıktır. Diğerleri ise duyuşsal engellerden muzdarip kişilerin erişebileceği şekilde iletilmemektedir (Drakopoulou-Dodd, 2015: 3; Maziriri, Madinga ve Lose, 2017: 37).

Engelli bireylerin büyük çoğunluğu ortaöğretim düzeyinde eğitimlerini tamamlayabilmektedirler. Engellilerin sınırlı eğitimi, onların girişimcilik çabalarını keşfetme, planlama, geliştirme ve artırma fırsatlarını ve deneyimlerini de azaltmaktadır (bin Muhammad Sabri vd., 2023: 815) Engelli girişimciler uygun iş bilgisi, beceri ve eğitimden yoksundur. Genç yaştan itibaren engelli olan kişilerin, öncelikle tesislere erişim eksikliği nedeniyle, eğitim sistemi içinde dezavantajlı duruma düşmeleri muhtemeldir. Bu tür deneyimler eğitim niteliklerinin düşmesine neden olmakta ve iş bulmaları ve işgücü piyasasına katılmaları daha da zorlaşmaktadır. Ayrıca, engelli dostu ulaşım sisteminin olmayışı, kişiye özel hazırlanmış materyallerin bulunmaması (örneğin, braille alfabesinde olmayan çalışma materyalleri) ve eğitim tesislerinde altyapı desteğinin olmayışı nedeniyle, engelli bireyler uygun eğitim ve destek alma konusunda engellerle karşılaşmaktadır (Dhar ve Farzana, 2017a: 105-106).

3.6. Devlet ve Diğer Sosyal Desteğın Yetersizliğı

Engelli bireylerin engellik durumları ölçüsünde sosyal ve ekonomik hayata dahil edilmesi sosyal devletin en önemli görevlerinden birisidir (Namal, 2019: 262). Devlet desteğı, girişimcilik koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan her türlü eylem planıdır. Girişimcilikle ilgili devlet desteğı, girişimciler için uygun bir ortam yaratarak girişimciliğı teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Altyapı, düzenlemeler, yasal çerçeve, finansman ve vergilendirmeye ilgili politikalar açısından elverişli bir ortam olabilir. Politikalar girişimci tarafından destekleyici olarak algılanmalıdır. (Uddin ve Jamil, 2015: 73-74).Engellilerin istihdama dahil edilmelerini sağlamak amacıyla belirli oranda istihdamını içeren kota sistemi, engelli ve işverenin eşleşmesinin kolaylaştırılması, mesleki eğitim ve rehabilitasyon ve işyerlerine uyum sağlanması noktasında kaynak aktarılması, engelli istihdam eden kurumlara ücret desteğı ve vergi teşvikleri sunulması gibi pek çok tedbir alınabilir (Durmaz, 2017: 270). Devlet desteğı ve kota sistemi engelli istihdamını artırıcı önlemler açısından oldukça önemlidir (Öztürk, 2014: 179). Ancak devletler her ne kadar engelli istihdamını sağlamaya yönelik politikalar geliştirse de uygulamada bunların yetersiz olduğu görülmektedir.

Sosyal destek ise; girişimcilere finansal sermaye ve duyuşsal desteğe erişim sağlayarak girişim sonuçlarını etkileyen önemli bir kültürel faktör olarak tanımlanmaktadır (Renko, Parker Harris ve Caldwell, 2016: 557-558). Engelli bireylerin sosyal desteklerden yoksun olması girişimciliğe olan cesaretlerini kırmaktadır. Rol model eksikliği, aile desteğinin eksikliği, iş bağlantıları ve sosyal ağ

oluşturma noktasındaki desteklerin yetersizliği engelli bireylerin girişimciliğe ilgi duymalarını ve atılmalarını engelleyebilmektedir (Uddin ve Jamil, 2015:73-74).

Girişimciliğe itilmiş ya da çekilmiş olsun, engelli birey, birçok insanın kendi kendine yetme arzusunu destekleyen özelliklere sahiptir. Girişimcilik yoluyla engelli birey kendi kendine yeterlilik, bağımsızlık kazanma, iş-yaşam dengesini iyileştirme, kariyerde mutluluğu ve tatmini artırma, belirlenmiş bir fırsattan yararlanma ve gelir ve yaşam kalitesini artırma imkanı elde edebilmektedir (Maritz ve Laferriere, 2016: 48-49).

4. İLHAM VEREN BİR ENGELLİ GİRİŞİMCİ ÖRNEĞİ: HALUKCEREZ.COM

Haluk Tokat, 1979 yılında Sakarya’da doğmuştur. 5 yaşında Sakarya’dan babasının vefatı sebebiyle ayrılmış ve Adana’ya yerleşmiştir. Yedi kardeşi vardır. Mersin’de yüksek gerilim hattına kapılması sonucu 2009 yılında iki kolunu kaybetmiştir. Yetmiş günlük hastane sürecinden sonra bir müddet kardeşlerinin yanında kalmıştır. Ancak insanlara yük olduğunu hissetmesi üzerine kendi ayakları üzerinde durmaya karar vermiştir. 30 yaşındayken hayata yeniden başlama kararı almış ve İstanbul’da bir pansiyona yerleştikten sonra kalem satmaya başlamıştır. Çocukluk arkadaşının desteğiyle bir süre devam etmiştir. Ancak arkadaşının gelmediği bir gün kendi ihtiyaçlarını kendi gidermek zorunda kalınca kendi kendine giyinme, kendi kendine yemek yeme gibi temel ihtiyaçlarının gidermeyi öğrenmesi gerektiğini farketmiştir. Bu sürecin ardından İstanbul Başakşehir’de bir ev tutmuştur. “Kalemler tükenmiyordu ve bir alan bir dahaki sefere almıyordu” şeklinde anlattığı seyyar satıcılık hikâyesine çerez satışıyla devam etmiştir. Sebze hallerinde çerez satışı yapmıştır. Daha sonra bir lokantaya ortak olmuştur. “Bilmediğim bir işe hırs yapıp girmenin bedelini ödedim” dediği lokanta işinde iflas etmiş ve dört yıllık birikimini kaybetmiştir. Tekrar sebze hallerinde çerez satmaya başlamıştır (<https://onedio.com/haber/30-yasindayken-iki-kolunu-da-kaybeden-adamin-ilham-veren-hayata-tutunus-hikayesi-1084348>).

Engelli arkadaşlarım hiç vazgeçmesin diyerek anlattığı hayat hikayesinde 2022 yılında 81 ile satış yapan halukcerez işletmesinin kurulması ile adeta bir dönüm noktası yaşamıştır (<https://www.sabah.com.tr/yasam/iki-kolu-olmayan-halukun-ilham-veren-basari-hikayesi-ayaklarimin-uzerinde-durabildigim-icin-zenginim-6201258?paging=8>) 81 ilde internet üzerinden "Engel tanımayan lezzetler" sloganıyla çerez satışı yaptığı işletmede şu anda 100 çeşit kuruyemiş, kurumeyve ve tatlı atıştırmalıklar halukcerez.com (kendi web sitesi) ve trendyoldaki Haluk Çerez mağazasından satışa sunulmaktadır (<https://www.halukcerez.com/>)

Amacının engelli arkadaşlarının hayatlarına dokunmak olduğunu belirten ve şu anda 5 engelli bireye istihdam imkânı sağlayan Haluk Tokat bu girişimi kurarken bir misyonunun olduğunu açıklıyor (<https://www.instagram.com/haluk.cerez/>):

“Her insanın bu hayattan göçüp gittikten sonra bu hayatta bir iz bıraktığına inanıyorum. Haluk çerezi kuracağım dedim ve diğer engelli arkadaşlarımla beraber çalışacağız. Benim bırakmak istediğim eser şu: Bu hareketi devam ettirip çoğaltıp yüzlerce engelli arkadaşımızın ömür boyu birilerine muhtaç olmadan hayatlarını idame ettirmelerini sağlamak”.

Engel Tanımayan Lezzetler sloganıyla satış yaptığı sitesinde “Azim ve Mücadele ile Engelli Arkadaşlarımıza İstihdam Sağlamak İçin Çalışıyorum” misyonunu dile getiriyor. (halukceraz.com).

Facebook sayfasında “Rabbimin verdiği azim ve kararlılıkla mücadeleye devam ederek. "Engelli arkadaşlarımızın istihdam ve sosyalleşme sorunlarına" çözümler üretmek vizyonu için çalışıyorum” şeklinde idealini belirtiyor (<https://www.facebook.com/cerezhuluk>). Youtube kanalında ve Instagram hesabında hayat hikayesini, videolarını ve müşterilerinden gelen videoları paylaşıyor. Sosyal medyayı ve dijital platformları iyi şekilde işine entegre ederek internet üzerinden hem ürünlerinin pazarlamasını ve hem de satışını yapmayı başarıyor. Sosyal medya üzerinde <https://www.halukceraz.com/isimli> internet sitesi, <https://www.instagram.com/haluk.cerez/> isimli Instagram sayfası, Haluk Tokat LinkedIn hesabı, halukceraz2022 facebook hesabı, Haluk Çerez isimli trendyol mağazası ve [youtube.com/@halukceraz8136](https://www.youtube.com/@halukceraz8136) isimli youtube kanalı bulunmaktadır.

Haluk Tokat’ın ilham veren yönlerini sıralamak gerekirse;

- Yılmazlık
- Kararlılık
- Pes etmeme
- Cesaret
- Girişimci ruh
- Misyon sahibi olma
- Yaptığı işi kaliteli yapma
- Dijital çağın tüm imkanlarından yararlanma
- Sadece kendi için değil diğer engelliler için istihdam imkanı sağlama
- Engelleri azmiyle ortadan kaldırma şeklindedir.

SONUÇ

Engelli bireylerin toplumsal ve ekonomik yaşama dahil edilmesi ve toplumsal bütünleşmenin sağlanması gerekmektedir. Bu noktada toplumun tüm kesimlerine görev düşmektedir. Devlet, özel sektör, sivil toplum kuruluşları, akademisyenler ve toplumdaki tüm bireyler bu sürece destek vermelidir. Engelli bireylerin toplumdaki diğer sağlıklı bireylerden farklı olmadığı, onlar gibi üretken olabilecekleri, yeteneklerini geliştirebilecekleri ve diğer sağlıklı insanlar gibi potansiyellerini kullanma haklarının olduğu kabul edilmelidir. Devlet bu bağlamda sosyal yardımlarla birlikte engelli bireylerin

potansiyellerini ortaya çıkaracak destekleri de sağlamalıdır. Engellilerin toplumda bağımsız bir birey olarak yaşamını sürdürebilmesi ancak diğer bireylerle eşit haklara sahip olması ile mümkündür (Gencer, 2019; Alptekin ve Eliöz, 2019:5-6).

Girişimcilik, engelli bireylerin hedeflerine ulaşabilmek için kullanabilecekleri önemli bir araçtır. Engelli bireyler ancak çalışma yaşamının içine dahil olarak, sosyal yardımlara olan gereksinimlerini azaltabilirler. Engelli bireyler girişimcilik faaliyetlerinin kendilerine sunduğu esneklik avantajıyla iş yaşamı ile engellilik durumları arasında bir denge kurabilmektedirler. Engellilerin iş yaşamına katılmaları vasıtasıyla toplumla bütünleştikleri, ekonomik anlamda gelir elde etmeleri ve aile kurmalarının kolaylaştığı görülmektedir (Ekinci, 2022:129-130; Genç ve Çat, 2013:363; Durak, 2021:35).

Engelli girişimciliği, hem engelli bireylerin kendi işlerini kurmalarını sağlarken hem de toplumda farkındalık yaratmaktadır. Bu sayede, engelli bireylerin ekonomik ve sosyal hayata katılımları artacak ve toplumun genel refahı iyileşebilecektir. Engelli bireyler ancak kendi işlerini kurarak ekonomik bağımsızlıklarını sağlayabilir ve toplumsal fayda yaratabilirler. Engelli girişimciliği, toplumda farkındalık yaratmayı, engelli bireylerin potansiyellerini ortaya çıkarmayı ve onlara eşit fırsatlar sunmayı hedeflemektedir. Bu şekilde, engelli bireylerin iş dünyasında aktif rol alması teşvik edilmiş ve toplumsal dışlanma engellenmiş olur. Engelli girişimciliği bu bağlamda engelli bireylerin karşılaşılabilecekleri fiziksel, sosyal ve ekonomik engelleri aşmalarına yardımcı olmaktadır.

Engelli girişimcilerin karşılaştığı zorluklar, toplumun farkındalığını artırmak, erişilebilirlik standartlarını iyileştirmek, finansal destek sağlamak, eğitim imkanları sunmak ve ayrımcılığı önlemek, engelli dostu iş ortamlarının oluşturulması ve sayılarının artırılması, engelli bireyler için işbirlikleri ve ağ oluşturma imkanlarının artırılması gibi çeşitli önlemlerle aşılabılır. Engelli girişimciliğini destekleyen programlar ve politikalar, bu zorlukların üstesinden gelmeye ve engelli bireylerin girişimcilik potansiyellerini ortaya çıkarmalarına ve başarılı bir şekilde iş kurmalarına yardımcı olabilir.

Çalışmada ilham veren bir engelli girişimci örneği olarak sunulan Haluk Tokat, engelli girişimciliği sürecinde girişimcilikteki itici ve çekici faktörleri yaşamış olması bağlamında bir örnek olarak seçilmiştir. Haluk Tokat engelliliği sebebiyle yaşadığı tüm engelleri girişimcilik sayesinde aşmayı başarmıştır. Bu süreçte yaşadığı zorluklar pek çok engellinin yaşadığı engellerdir. Başarma motivasyonu ve diğer engelli bireylere istihdam sağlama misyonu ile tüm engellerin üstesinden gelerek girişimini bugünkü haline getirmiştir. Bu bağlamda dijital dünyanın tüm imkanlarını kullanarak ürünlerini tüm ülkeye satma imkanı sunan halukceraz.com isimli internet sitesini kurmuştur. Sosyal medyada sahip olduğu hesaplar vasıtasıyla hem ürünlerini hem de kendini tanıtmaya fırsatı bulmuştur. Bu anlamda da engelli bireyler için bir rol model özelliği taşımaktadır.

Bu çalışmada sadece bir engelli girişimcinin başarı öyküsü ele alınmıştır. Sonraki çalışmalarda gerek ülkemizde gerekse başka ülkelerde yer alan engelli girişimcilerin başarı öyküleri benzer ve farklı yönleri ile ele alınabilir.

KAYNAKÇA

Aköğretmen, M. ve Orhan S. (2020). Engelli istihdamında bir alternatif olarak engelli girişimciliği. *Bilgi*, 22(2), 236-256.

Alptekin, H., Eliöz, M. ve Demir, A. Z. (2019). Engel türünün ve spor yapma alışkanlığının girişimcilik üzerine etkilerinin incelenmesi. *Social Sciences*, 14(1), 1-19.

Anderson, M. ve Galloway, L. (2012). The value of enterprise for disabled people. *International Journal of Entrepreneurship and Innovation*, 13(2), 93-101. <https://doi.org/10.5367/ije.2012.0070>.

Bagheri, A. ve Abbariki, M. (2017). Competencies of disabled entrepreneurs in Iran: implications for learning and development. *Disability & Society*, 32(1), 69-92.

Barba-Sánchez, V., Ortíz-García, P. ve Olaz-Capitán, Á. (2019). Entrepreneurship and disability: Methodological aspects and measurement instrument. *1. Journal of Entrepreneurship Education*, 22, 1-6.

bin Muhammad Sabri, M. F., Rashid, S. M. ve binti Nadzri, S. (2023). Exploring The challenges of disabled entrepreneurs: a literature study. *In Proceedings Of Femfest International Conference on Economics, Management, and Business* (Vol. 1, pp. 809-824).

Capitán, A. O. ve García, P. O. (2019). Disability and entrepreneurship. New horizons, new challenges. *Suma De Negocios Journal*, 10(22), 72-79.

Cooney, T. (2008). Entrepreneurs with disabilities: profile of a forgotten minority. *Irish Business Journal*, 4(1), 119-129.

Darcy, S., Collins, J. ve Stronach, M. (2020). Australia's disability entrepreneurial ecosystem: experiences of people with disability with microenterprises, self-employment and entrepreneurship. UTS Business School, University of Technology Sydney. <https://www.uts.edu.au/sites/default/files/article/downloads/Australias%20Disability%20Entrepreneurial%20Ecosystem%20Report%201%20%28Accessible%29.pdf>

Dhar, S. ve Farzana, T. (2017a). Entrepreneurs with disabilities in Bangladesh: An exploratory study on their entrepreneurial motivation and challenges. SSRN. *European Journal of Business and Management*, 9(36), 103-114.

Dhar, S. ve Farzana, T. (2017b). Barriers to entrepreneurship confronted by persons with disabilities: An exploratory study on entrepreneurs with disabilities in Bangladesh. *Management*, 31(2), 73-96.

Drakopoulou-Dodd, S. (2015). Disabled entrepreneurs: rewarding work, challenging barriers, building support. University of Strathclyde | International Public Policy Institute.

Durak, H. (2021). *Engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunların tespitine yönelik bir araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya.

Durmaz, Ş. (2017). Engellilik ve işgücü piyasası ilişkisi. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), 249-276.

Ekinci, C. (2022). *KOSGEB destekleri bağlamında engelli girişimciliğinin bölgesel olarak analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.

García, O. P. ve Capitán, O. ÁJ. (2021). Entrepreneurship for people with disabilities: from skills to social value. *Front. Psychol.* 12,1-12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.699833>

Gencer, M. (2019). *Engellilik durumu ve engellilere yönelik toplumsal algı: Kütahya örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi SBE, Kütahya.

Genç, Y. ve Çat, G. (2013). Engellilerin istihdamı ve sosyal içerme ilişkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 363-394.

Hsieh, Y. C., Molina, V. M. J. ve Weng, J. (2019). The road to entrepreneurship with impairments: A challenges-adaptive mechanisms-results model for disabled entrepreneurs. *International Small Business Journal*, 37(8), 761-779.

Jones, M. K. ve Latreille, P. L. (2011). Disability and self-employment: evidence for the UK, *Applied Economics*, 43(27): 4161-4178. <https://doi.org/10.1080/00036846.2010.489816>

Kanyılmaz-Polat, E. (2020). Engelli bireylerin çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunlara yönelik nitel bir araştırma: Çanakkale örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(39), 869-897. Doi: <https://doi.org/10.46928/iticusbe.758135>

Klangboonkrong, T. ve Baines, N. (2022). Disability entrepreneurship research: Critical reflection through the lens of individual-opportunity nexus. *Strategic Change*, 31(4), 427-445.

Korkmaz, B. C. (2023). Türkiye’de engelli istihdamında yaşanan zorluklar. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 23 (1), 62-81. Doi: <https://doi.org/10.54961/uobild.1264127>

Maritz, A. ve Laferriere, R. (2016). Entrepreneurship and self-employment for people with disabilities. *Australian Journal of Career Development*, 25(2), 45-54.

Maziriri, E. T. ve Madinga, N. W. (2016). A qualitative study on the challenges faced by entrepreneurs living with physical disabilities within the Sebokeng Township of South Africa, *International Journal of Research in Business Studies and Management*, 3(5),1-13.

Maziriri, E. T., Madinga, W. ve Lose, T. (2017). Entrepreneurial barriers that are confronted by entrepreneurs living with physical disabilities: A thematic analysis. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 9(1 (J)), 27-45.

Molyneux, K., Holland, P. ve Winstanley, J. (2022). Navigating serial ineq BSA Medical Sociology Conference – September 2022, 1-23.

https://www.universalinclusion.co.uk/images/Docs/BSA_Med_Soc_Conference_-_SLIDES_v6.pdf

Mota, I., Marques, C., & Sacramento, O. (2020). Handicaps and new opportunity businesses: what do we (not) know about disabled entrepreneurs?. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 14(3), 321-347.

Namal, M. (2019). İşkur engelli girişimciliği destek programı'nın incelenmesi (tr61 bölgesi örneği). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(42), 261 - 272.

Orhan, S. ve Uysal, S . (2019). Engelli bireylerin çalışma hayatında maruz kaldıkları duygusal yükler: Sakarya ili örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), 270-291.

Öztürk, K. (2014). *Dezavantajlı gruplara yönelik ayrımcılık: engellilerin çalışma hayatında karşılaştıkları ayrımcılık ve çözüm önerileri*, Uzmanlık Tezi, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi, Ankara.

Renko, M., Parker Harris, S. ve Caldwell, K. (2016). Entrepreneurial entry by people with disabilities. *International Small Business Journal*, 34(5), 555-578.

Saxena, S. S. ve Pandya, R. S. K. (2018). Gauging underdog entrepreneurship for disabled entrepreneurs. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 12(1), 3-18.

Suguna, M. ve Rasika, K. (2021). Challenges faced by disabled entrepreneurs and their constitutional framework. *JETIR*, 8(11): a106-a113.

Uddin, M. A. ve Jamil, S. A. (2015). Entrepreneurial barriers faced by disabled in India. *Asian Social Science*, 11(24), 72-78. doi:10.5539/ass.v11n24p72

Yenipazarlı, A., Çondur, F. ve Cömertler, N. (2020). Engelli bireylerin kamu hizmetlerinden memnuniyeti: Nazilli ilçesi örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 77-93.

<https://onedio.com/haber/30-yasindayken-iki-kolunu-da-kaybeden-adamin-ilham-veren-hayata-tutunus-hikayesi-1084348>, Erişim tarihi: 02.11.2023

https://www.aile.gov.tr/media/135432/eyhgm_istatistik_bulteni_nisan_23.pdf Erişim tarihi: 07.11.2023

<https://www.facebook.com/cerezhaluk>, Erişim tarihi: 01.11.2023

<https://www.halukcerez.com/>, Erişim tarihi: 01.11.2023

<https://www.instagram.com/haluk.cerez/>, Erişim tarihi: 02.11.2023.

<https://www.sabah.com.tr/yasam/iki-kolu-olmayan-halukun-ilham-veren-basari-hikayesi-ayaklarimin-uzerinde-durabildigim-icin-zenginim-6201258?paging=8>, Erişim tarihi: 02.11.2023

[youtube.com/@halukcerez8136](https://www.youtube.com/@halukcerez8136) Erişim tarihi: 01.11.2023